

הצדקה והכבוד

"רַדְף צֶדֶקָה וְחֶסֶד יִמָּצֵא חַיִּים צֶדֶקָה וְכָבוֹד" (משלי כא כא)

שלום ארכיב

במאמר זה נבקש לעסוק בסוגיית התלמוד הבבלי על המשנה החמישית בפרק השישי במסכת כתובות, המבנה שלה והפרשנות העולה ממנו; ניעזר גם בהשוואה למקבילות, בספרות התנאים ובתלמוד הירושלמי. סוגיה זו, כפי שיוצג להלן, ערוכה במבנה של דיון הלכתי פותח ובעקבותיו קובץ של ברייתות וסיפורים – חלק זה בנוי מקובץ של ברייתות (אולי שבע)¹ ומשבעה סיפורים, המשולבים המסורגים אלו באלו, והסיפורים מחולקים לשלושה זוגות וסיפור חותם. כמו בפתיחת הסוגיה, גם בסיומה בא דיון הלכתי קצר. ניתוח הסוגיה מאפשר לעמוד על היחס של עורך הסוגיה למאמר ההלכתי הפותח.

א

להלן המשנה (כתובות פ"ו מ"ה, על פי כ"י קויפמן):

משנה

המשיא את בתו סתם – לא יפחות לה מחמישים זוז.

פסק להכניסה ערומה – לא יאמר הבעל "כשתבוא לביתי אכסה בכסותי",

אלא מכסה ועודה בבית אביה.

וכן המשיאין את היתומה – לא יפחתו לה מחמישים זוז;

ואם יש בכיס – מפרנסין אותה לפי כבודה.

המשנה עוסקת בפרנסה שעל האב לתת לבתו לפני נישואיה. פרנסה זו, עיקרה ככל הנראה כסות, כמו שניתן ללמוד מאמצע המשנה, "פסק להכניסה ערומה".

1 אך ראו להלן, עמ' 94.

בפרק הקודם כבר עסקה המשנה בנושא דומה והוא כלים, כלומר בגדים, שחייב אדם המשרה את אשתו על ידי שליש לספק לה (פ"ה מ"ח): "וכלים של חמישים זוז משנה לשנה"; ובמשנה ט' מבואר כי "במה דברים אמורים? בעני שבשראל, אבל במכובד – הכל לפי כבודו".² הדמיון למשנתנו בולט. סוגיית הגמרא על משנה זו פותחת בהערה פרשנית וממשיכה בקובץ ברייתות וסיפורים והערות עליהם. הסוגיה פותחת בדברי אביי (בבלי שם, סז ע"א):³

אמר אביי: חמשין זוזי פשיטי.

קביעתו של אביי באה גם בכתובות סה ע"ב כהתייחסות לערך הבגדים שעל הבעל להעניק לאשתו:

וכלים של חמישים זוז (פ"ה מ"ח) – אמר אביי: חמישים זוזי פשיטי.

על דברי אביי שואלת הגמרא כאן:

ממאי?

מדקתני אם יש בכיס – מפרנסין אותה לפי כבודה;

ואמרין מאי כי? אמר רחבה: ארנקי של צדקה.

ואי סלקא דעתין חמשין זוזי ממש, אם יש בכיס כמה יהיבין לה?

אלא שמע מינה חמשין זוזי פשיטי.⁴

בתשובת הגמרא מובלעת ההנחה שלא סביר לתת סכום גבוה כצדקה, גם אם יש בכיס. המשך הסוגיה מנסה להתמודד עם הנחה זו, כדלהלן (סז ע"ב):

2 ראו גם תוספתא כתובות פ"ו ה"ז, עמ' 77: "המשיא את בתו ופסק עם חתנו שיעמוד ערום וילבישנה, אין אומרים 'יעמוד ערום וילבישנה', אלא מכסה את הראוי לה. וכן המשיאין את היתומה לא יפחתו לה מחמישים זוז, ואם יש בכיס מפרנסין אותה לפי כבודה". וראו כתובות פ"ב מ"ג: "אלמנה שאמרה 'אי אפשי לזוז מבית בעלי', אין היורשין יכולין לומר לה 'לכי לבית אביך ואנו זנין אותך', אלא זנין אותה בבית בעלה ונותנין לה מדור לפי כבודה".

3 כל הציטוטים שיובאו להלן הם על פי כ"י סנט-פטרבורג, פירקוביץ I 187, בהשלמות הקיצורים ותיקוני נוסח בודדים. הסוגיה מובאת בשלמותה להלן, בנספח א'.

4 בסוגיה ברך סה ע"ב מובא ביסוס אחר לדברי אביי: "מדקתני 'במה דברים אמורים – בעני שבשראל' (משנה שם), אבל במכובד הכל לפי כבודו; ואי סלקא דעתך חמישים זוז ממש, עני חמישים זוז מנא ליה? אלא ש"מ, חמישים זוזי פשיטי". התשובה מבוססת על ההלכה שמי שיש בידו מאתיים זוז לא יטול לקט שכתה ופאה ומעשר עני (פאה פ"ח מ"ח) – והרי ברור ששם מדובר בזוי פשיטי, כך שמי שבידו חמישים זוז ממש ששווים ארבע מאות זוזי פשיטי אינו בגדר עני.

[1] תנו רבנן: יתום ויתומה שבאו להתפרנס – מפרנסין את היתומה ואחר כך מפרנסין את היתום, שהאיש דרכו לחזור⁵ ואין האשה דרכה לחזור.

[2] ת"ר: יתום ויתומה שבאו להנשאת – משיאין את היתומה ואחר כך משיאין את היתום, מפני שבושתה של אשה מרובה משל איש.

[3] ת"ר: יתום שבא לישא – שוכרין לו בית, ומציעין לו מיטה וכל כלי תשמישו, ואחר כך משיאין לו אשה, שנאמר: "דִּי מַחְסוּרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ" (דברים טו ח) – זה בית; "מַחְסוּרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ" – זה מיטה ושולחן; "לוֹ" – זו אשה. וכן הוא אומר "אעשה לו עזר כנגדו" (בראשית ב יח).

התלמוד מביא שלוש ברייתות (או אולי ברייתא אחת המחולקת לשלושה חלקים באמצעות התחילית "ת"ר")⁶ העוסקות ביתומים. הברייתא הראשונה והברייתא השנייה קובעות כי יתומה, שהיא גם נושא דיוננו, קודמת ליתום בפרנסה ובנישואין – הקדימות מתוארת כאן כחלוקת זמן, אך פער הזמן מבטא גם יתרון כספי, במקרה שסכום הכסף המצוי בקופת הצדקה אינו מספיק לשתי המטרות. הברייתא השלישית קובעת כי המדד שלפיו יש לפרנס יתום שבא לישא הוא "די מחסורו אשר יחסר לו", קביעה שקשה להולמה עם הגבול העליון של חמישים זוז. לפיכך ממשיך התלמוד ומביא ברייתא נוספת העוסקת במדרשו של אותו פסוק, ומרחיבה את משמעותו של העיקרון המגולם בביטוי "אשר יחסר לו":

[4] ת"ר: "די מחסורו" (דברים שם) – אתה מצווה לפרנסו ואי אתה מצווה לעושרו;

"אשר יחסר לו" (שם) – אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.

אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו;

פעם אחת לא מצא לו עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלושה מלין.

על פי ההשוואה לברייתא המקבילה בספרי דברים נוכל להבליט את הייחוד שבברייתא שבבבלי. וזו לשון הברייתא בספרי דברים (פיס' קטז, מהד' פינקלשטיין עמ' 175):

5 "לחזור": בכ"י וטיקן 113 ובדפוס וילנה: "לחזור על הפתחים" – ראו תלמוד בבלי עם דקדוקי סופרים השלם, כתובות, ב, ירושלים תשל"ז, על-אחר.

6 הברייתות מופיעות בתוספתא כתובות פ"ו ה"ח בשינויים קלים, בלא שום הפרדה (ראו להלן, בנספח ב). לפנינו שלוש הלכות: א – יתום ויתומה שבאו להתפרנס; ב – יתום ויתומה שבאו לנישא; ג – יתום שבא לישא. [בדפוס שוונצינו, דפוס וילנא ובכתב יד ואטיקן 130 הכותרת "ת"ר" באה בתחילת ההלכה הראשונה והשלישית בלבד].

"די מחסורו" – אין אתה מצוה לעשרו.
 "אשר יחסר לו" – אפילו סוס ואפילו עבד.

מעשה בהלל הזקן שנתן לעני בן טובים אחד סוס שהיה מתעמל בו ועבד שהיה משמשו.

שוב מעשה בגליל העליון שהיו מעלים לאורח ליטרא בשר של ציפורי⁷ בכל יום.
 "לו" – זו אשה, כענין שנאמר "אעשה לו עזר" (בראשית ב יח).

במקום "סוס שהיה מתעמל בו"⁸ ועבד שהיה משמשו" (בתפקידי שרות אינטימיים אישיים)⁹ שבספרי דברים, מצריכה הברייתא הבבליה סממני כבוד מובהקים, "סוס לרכוב עליו"¹⁰ ועבד לרוץ לפניו. סממנים אלה ידועים מבני דוד, אבשלום ואדוניו: "וַיְהִי מֵאַחֲרֵי כֵן וַיַּעַשׂ לוֹ אֲבִשְׁלוֹם מְרֻכָּה וְסָסִים וְחֲמִשִּׁים אִישׁ רָצִים לְפָנָיו" (שמואל ב טו א); "וַאֲדֹנֶיהָ בֵּן חֲגִית מִתְנַשֵּׂא לְאֹמֶר אֲנִי אֶמְלֹךְ וַיַּעַשׂ לוֹ רֶכֶב וּפָרָשִׁים וְחֲמִשִּׁים אִישׁ רָצִים לְפָנָיו" (מלכים א א ה). הברייתא הבבליה מעצימה את המחויבות לכבוד העני בספָּרָה כי כשלא מצא הלל עבד לרוץ לפניו שם את עצמו בתפקיד זה.¹¹ לחיזוק עניין הכבוד הראוי לעני מביא הבבלי סיפור נוסף (הסיפור בא גם בספרי המובא לעיל):

[5] ת"ר: מעשה באנשי גליל העליון שלקחו לעני אחד מציפורי ליטרא בשר בכל יום.

לאור המצב והתנאים הכלכליים השונים בין ארץ ישראל ובבל שואל הבבלי זאת:¹²

- 7 "ליטרא בשר של ציפורי" – כלומר, במשקל ציפורי. משקלה של ליטרא היה כשליש ק"ג, וליטרא ציפורית היתה גדולה יותר – ראו: תוספתא כפשוטה פאה, עמ' 185-186; ר"ן אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 304.
- 8 "להתעמל בו", אולי למלאכה – ראו מילון בן יהודה, ערך עמל, עמ' 4564. בכל אופן לא מדובר בסממן של כבוד אלא בסוס למלאכה או למטרה אחרת.
- 9 ראו גדליה אלון, תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד, א, תל-אביב תשי"ג, עמ' 97. על עבדים בתקופת תנאים ואמוראים בארץ ישראל ובבבל ראו עוד: א"א אורבך, מעולמם של חכמים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 189-227; ישעיהו גפני, יהודי בבל בתקופת התלמוד, ירושלים תשנ"א, עמ' 136.
- 10 ראו גם משה בר, "רכיבה על סוסים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד", קתדרה 60 (תשנ"א), עמ' 17-35; למקור שלנו ראו שם, עמ' 23.
- 11 גם במקבילה בירושלמי (פיאה פ"ה ה"ח, כא ע"א) מובאת הברייתא על הלל בלי הפרט הזה.
- 12 ראו גם שאל ליכרמן, מחקרים בתורת ארץ ישראל, ירושלים תשנ"א, עמ' 336.

ליטרא בשר – מאי רבותיה?
 אמר רב הונא: ליטרא מוח של עופות.
 ואיבעית אימא: בליטרא מעות בשר.

רב אשי אמר: התם כפר קטן הוה, וכל יומא הוה מפסדי חיותא אמטולתיה.

כלומר, בבבל, שם היה הבשר זול, לא ראו במעשה בגליל העליון יחוד ולכן פירשו שמדובר בליטרא מוח של עופות (רב הונא), או בבשר שמחירו הוא מעות במשקל של ליטרא (ואיבעית אימא), או שמדובר היה בכפר קטן וכדי לספק לעני ליטרא בשר בכל יום היה צורך לשחוט בכל יום בהמה שלמה (רב אשי).¹³
 סיפור זה, המופיע בכותרת "ת"ר",¹⁴ הוא בעצם המשך של הסיפרי הנזכר לעיל ("שוב מעשה"). סיפור זה הוא בן זוגו של הסיפור הראשון. ויש זיקה לשוניית בין שניהם. הצד השווה שבהם הוא כי עלינו לצאת מגדרנו כדי לספק לעני זה¹⁵ את מחסורו לפי כבודו, גם אם הדבר יעלה על חמישים זוז.
 ממשיכה הגמרא להביא זוג נוסף של סיפורים, בהיבט שונה של כבוד העני:

[ג] ההוא דאתא לקמיה דר' נחמיה [= אותו שבא לפני ר' נחמיה],

אמר לו: כמה אתה סועד?

אמר לו: בכשר שמן ויין ישן.

[אמר לו ר' נחמיה:] רצונך שתגלגל עמי בעדשים?

גילגל עמו בעדשים ומת.

אמרו: אוי לזה שהרגו נחמיה!

והגמרא מעירה:

אדרבה – "אוי לו לנחמיה שהרגו לזה" מיבעי ליה!

אלא איהו הוא דלא איבעי ליה לפנוקי נפשיה כולי האי.

[אדרבא – "אוי לו לנחמיה שהרגו לזה" היה לו לומר!

אלא הוא גרם לעצמו, שלא היה לו לפנק את עצמו כל כך.]

13 וראו תוספתא כפשוטה פאה, עמ' 186.

14 ע"צ מלמד, מדרשי הלכה של התנאים בתלמוד הבבלי, ירושלים תשמ"ח, כותב כך: "[ת"ר] כמו "תניא אידך" אינו מכריע שאחריו מקור אחר ולא מדרש, מכיון שישנו גם בספרי" (עמ' 419 קסט בהערות, הסוגריים המרובעים משייכים את ההערה ל"ע אפשטיין). לשיטתנו נוכל לומר שהתוספת "ת"ר" במקרה זה נוספה במתכוון כדי ליצור שבע פתיחות.

15 לפי נוסח הדפוס וכי"י מינכן 95 ווטיקן 130, הגורסים גם כאן "עני בין טובים", הקירבה בין הסיפורים חזקה עוד יותר.

לסיפור זה יש מקבילה בירושלמי פ"ח ה"ט, כא ע"ב (מהדורת האקדמיה, עמ' 113 שו' 4-6):

נחמיה איש שיחין פגע ביה [=פגש בו] ירושלמי אחד, אמר ליה: זכי עימי חדא תרנגולתא [=זכה עמי בתרנגולת אחת]. אמר ליה: הילך טימיתיה וזיל >זבון קופד< ¹⁶ [=קח את מחירה ולך קנה בשר]. זבון קופד [=קנה בשר] ואכל ומית. >והוה צווח< ¹⁷ ואמר: בואו וספדו להרוגו שלנחמיה.

ר' נחמיה היה אמורא ארץ ישראלי, ולפיכך ניתן להניח כי מקור הסיפור הוא ארץ ישראלי ואילו בתלמוד הבבלי הסיפור מעובד. ¹⁸ בזוג הסיפורים הראשון ראינו כי העורך שינה בסיפורים כדי ליצור צמד סיפורים שאפיוניהם הלשוניים דומים, ומקריאת הסיפור הבא, שהוא בן זוגו של סיפור ר' נחמיה, נוכל לראות שגם כאן ביצע שינה העורך למטרה זו – והרי לנו בן הזוג בסוגייתנו:

[ד] ההוא דאתא לקמיה דרבא, אמר לו: במה אתה סועד?
אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין ישן.
>אמר ליה: < ולא חיישת לדוחקא דציבורא?
אמר ליה: אטו מדידהו קא אכילנא? ומדרחמנא קאכילנא!
דתנינא: "עֲיִנִּי כָּל אֱלִיף יִשְׁבְּרוּ וְאַתָּה נֹתֵן לָהֶם אֶת אֶכְלָם בְּעֵתוֹ" (תהלים קמה טו) –
מלמד שכל אחד ואחד נותן לו הקב"ה כדי פרנסתו בעתו.
אדהכי אתאי אחתיה דרבא, דלא הוה חזיא ליה תריסר שני, ואתייה ליה תרנגולת פטומה ויין ישן.
אמר: מאי דקמא?
אמר ליה: נענית לך, קום אכול.
[אותו שבא לפני רבא, אמר לו: במה אתה סועד?
אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין ישן.
>אמר לו: < ואין אתה חש לדוחק הציבור?
אמר לו: האם משלהם אני אוכל? ! משל הרחמן אני אוכל! ...

16 כך בכ"י רומי.

17 כך במקבילה, בירושלמי שקלים פ"ה ה"ה, מט ע"ב.

18 השוני בין התלמודים הוא בפרטים רבים – כך למשל בירושלמי הסיפור הוא על נחמיה איש שיחין ואילו בבבלי מדובר בר' נחמיה.

בינתיים, באה אחותו של רבא, שלא ראתה אותו שנים עשרה שנה, והביאה לו תרנגולת פטומה ויין ישן.
אמר: מה זה שלפני?
אמר לו: נענית לך, קום ואכול.

שני הסיפורים פותחים בנוסח אחד ("ההוא דאתא לקמיה ד..."), אמר לו: במה אתה סועד? ("וכו"), ושני העניים ¹⁹ נהגו לאכול כמעט אותם מטעמים. אי-ההיכרות של ר' נחמיה בסיפור הראשון גרמה למותו של העני. על אף הביקורת שיש לגמרא על העני, הרי שהביקורת מתייחסת לזמן שבו היה עשיר, שאז היה בידו להחליט אם להתפנק או לא, אך לאחר שכבר העני, אם רוצים אנו לדאוג לשלומם עלינו לכבד את רצונו והרגליו. בסיפור השני עולה טעם אחר שלא להיענות לגחמותיו של העני, והוא דוחק הציבור; אך לאחר טיעון מבריק והוכחה מפסוק לא נותר לרבא אלא להודות ולהיענות.
בזוג סיפורים זה איננו יודעים שום פרט אישי על העניים מלבד בקשתם, ואותה עלינו לכבד, גם אם היא נראית לנו מוגזמת.

ממשיכה הגמרא ומביאה שתי ברייתות שעניינן הוא תחילת הפסוק שנדרש קודם לכן "כִּי פָתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לֹא וְהֶעֱבַט תַּעֲבִיטֵנוּ דִּי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יַחְסֵר לוֹ" (דברים טו ח), אם כי הברייתא הראשונה לא מזכירה את הפסוק במפורש.

[6] ת"ר:

אין לו ואינו רוצה להתפרנס – נותנין לו לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה, דברי ר' מאיר.
וחכמים אומרים: נותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונותנין לו לשום הלואה.
יש לו ואינו רוצה להתפרנס – נותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונותנין לו לשום הלואה וחוזרין ונפרעין ממנו.
ר' שמעון אומר: יש לו ואינו רוצה להתפרנס – אין נזקקין לו;
אין לו ואינו רוצה להתפרנס – נזקקין לו;
אין לו ואינו רוצה להתפרנס – אומרים לו הבא משכון וטול, כדי שתזוה דעתו עליו.

19 בגוף הסיפורים אין האנשים מוצגים כעניים, אך מהקשר הדברים ניתן להבין כך. גם במקבילה הירושלמית בפיהא מובאים הסיפורים בהקשר של מתן צדקה לעניים. מיכאל סוקולוף מתרגם במילונם (*A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, Ramat-Gan 1990), את המילה "זכי" כמתן צדקה, ומביא את הציטוט מפיאה.

20 התלמוד מעיר "לשום מתנה – הא לא שקיל [=הרי הוא לא מקבל!]. אמר רבא: לפתוח לו שום מתנה".

21 התלמוד מעיר "חוזרין ונפרעין ממנו, תו לא שקיל [=שוב לא יקבל!]. אמר רב פפא: נפרעין ממנו לאחר מיתה".

[7] ת"ר: "העבט" – זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנין לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה.
 "תעביטנו" – זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין ממנו לאחר מיתה, דברי ר' יהודה.
 וחכמים אומרים: יש לו ואינו רוצה להתפרנס – אין נזקקין לו;
 אלא מה אני מקיים "תעביטנו"? דיברה תורה כלשון בני אדם.

לברייתא הראשונה יש ברייתא מקבילה בתוספתא פאה (פ"ד הי"ב, עמ' 58-59), ולשנייה מקבילה בספרי דברים (פי"ט קטז, עמ' 175); בעצם שתי הברייתות אומרות כמעט אותם דברים אלא שהאחת בצורת ניסוח של משנה (הלכה בלבד) והשנייה בצורת ניסוח של מדרש הלכה. מטרת הבאת הברייתות בבבלי, מלבד הקשר של הפסוק והעיסוק בעני, היא התמודדות עם פן נוסף של כבוד העני: זה ש"אין לו ואינו רוצה להתפרנס" (וכנגדו "יש לו ואינו רוצה להתפרנס").²² לאחר הברייתות מביאה הגמרא זוג סיפורים שעוסקים בנושא:

[ה] מר עוקבא הוה איכא ההוא עניא בשיכבותיה,
 דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי בצינורא דרשא.
 יומא חד אמר: אזיל ואיחזי מאן קא עביד בי האי טיבותא.
 ההוא יומא נגהא ליה למר עוקבא בבי מדרשא. אמר מאן דמי עלי כגופי? איתתי – אתאי דביתיהו בהדיה.
 כיון דחזייה דקא מצלי ליה לרשא, נפק בחרייהו.
 רהוט מקמיה, עול בההוא אתונא דהוה גריפא נורא הוא,
 הוה קא מקליין כרעיה דמר עוקבא.
 אמרה ליה דביתהו: שקול כרעך אותיב אכרעאי.
 חלש דעתיה.
 אמרה לו: אנא שכיחנא בגו ביתא ומקרבא הנאתי.
 [מר עוקבא, היה עני בשכנותו,
 והיה רגיל כל יום לזרוק לו ארבעה זוזים בצינור הדלת.
 יום אחד אמר (העני), אלך ואראה מי עושה עמי טובה זו.
 אותו היום שהה מר עוקבא בבית המדרש הרבה, אמר: מי דומה לי כגופי?
 אשתי –

²² כך למשל, בעוד שבברייתות שבבבלי מנוסחים שני המקרים בלשון נוסחאית – "אין לו ואינו רוצה להתפרנס" לעומת "יש לו ואינו רוצה להתפרנס" – בתוספתא (פאה פ"ד הי"ב-ה"ג, עמ' 58-59) הן מנוסחות כך: "האומר 'איני מתפרנס משל אחרים'", לעומת "האומר 'איני מתפרנס משל עצמי'".

באה אשתו עמו.
 כיון שראה אותם שהיטו עצמם לדלת, יצא (העני) אחריהם.
 ברחו מפניו, נכנסו לכבשן שהאש היתה גרופה בו.
 היו נכוות רגלי מר עוקבא.
 אמרה לו אשתו: הרם רגליך ושים אותך [ועמוד] על רגלי.
 חלשה דעתו.
 אמרה לו: אני מצויה בתוך הבית, והנאתי קרובה (לעניים).]

על הסיפור מעיר התלמוד דברים אלה:²³

למה הוא למיעבד כולי האי [=ולמה להם לעשות כל זה]?
 דאמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב, ואמרי לה אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר'
 שמעון חסידא, ואמרי לה אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: נוח לו לאדם
 שיפיל עצמו לתוך כבשן אש ואל ילכין פני חבירו ברכים.²⁴

לפי הסיפור הראשון מר עוקבא נהג לתת מדי יום צדקה לשכנו העני, לאחר זמן ביקש העני לברר את זהות מטיבו. ניתן לשער כי לא היה זה עני שהיה רגיל לחזור על הפתחים – עני שמקבל צדקה באופן שגרתי ומאנשים רבים לא מדקדק בדרך כלל לברר את זהות הנותנים; יתכן גם כי דבר ענייתו נודע למר עוקבא רק עקב שכנותם. אם נכוות השערותינו, יתכן שלפנינו זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס. ומכל מקום, ברור מהסיפור כי לדעת מר עוקבא ורעייתו,²⁵ אם היתה נודעת לעני זהות מטיבו היה הדבר גורם להלבנת פניו – והזהירות בכבוד העני מגיעה עד כבשן האש.
 ממשיכה הגמרא ומביאה את בן זוגו של הסיפור הראשון:

[ו] ותו: הוה איכא ההוא עניא דהוה רגיל לשדר ליה ארבע מאה זוזי כל מעלי יומא דכיפורי.
 יומא חד שדריניהו ניהליה ביד בריה,
 הדר ואתא, אמר ליה: לא צריך.

²³ ראו: ברכות מג ע"ב, סוטה י ע"ב ובבא מציעא נט ע"ב. וראו גם אדמאל קוסמן, נשיות בעולמו הרוחני של הסיפור התלמודי, תל-אביב תשס"ח, עמ' 42-43 הע' 19. קטע זה ככל הנראה אינו מקורי כאן והועבר ממקום אחר.

²⁴ הגמרא ממשכה "מנלן? מתמר, דכתיב 'היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה' כו' (בראשית לח כה)". על אימקוריותו של המשפט הזה ראו קוסמן בהערה הקודמת.

²⁵ ראו גם קוסמן (לעיל, הע' 24), עמ' 38-67; אדמאל קוסמן, "בלש תלמודי", ספרות אגדה ב (תש"ד), עמ' 132-135; וראו גם ספרות אגדה א (תשס"ב), עמ' 45-47.

אמר ליה: מאי חזית?

אמר ליה: חזאי דקא מזלפי קמיה יין ישן.

אמר: ומי מפנק כולי האי? עייפינהו ושדרינהו ניהליה.

כי הוה קא ניחא נפשיה, אמר להו: אייתו לי חושבנא דצדקה ואיחזי כמה צדקה עבידנא.

אשכח דכתיב בהו: שבעה אלפי דינרי קיסרייני.

אמר: זוודין קלילא ואורחא רחיקתא, קם וביזבו לפלגא דניכסיה.

[ועוד היה עני, שהיה רגיל (מר עוקבא) לשלוח לו ארבע מאות זוזים, כל ערב יום הכיפורים.

יום אחד שלחם לו ביד בנו,

בא ואמר לו: לא צריך.

אמר לו: מה ראית?

אמר לו: ראיתי שמוזגים יין ישן לפניו!

אמר: מפונק הוא – כפלם ושלחם לו.

כאשר קרבו ימיו (של מר עוקבא) למות, אמר: הביאו לי חשבון הצדקה,

מצא שהיה כתוב בו שבעת אלפים דינרים טובים.

אמר: צידתנו קלה ודרכנו רחוקה, קם ובזבו חצי ממונו לצדקה.]

על הסיפור מעיר התלמוד:

והיכי עביד הכי [=איך עשה כן]?

והאמר ר' אילעא: באושה התקינו המבזבו אל יבזבו יותר מחומש.

הני מילי מחיים, שמא ירד מנכסיו ויצטרך לבריות,

אבל לאחר מיתה לית לן בה [=אין בכך כלום].

הקבלת הסיפורים בסגנונם ברורה לעין. גם עני זה, כעמיתו הקודם, לא היה העני השגרתי, וגם צורת נתינת הצדקה – סכום גדול פעם בשנה – לא היתה שגרתית. זאת ועוד, המשנה בפאה (פ"ח מ"ח) מגבילה את האפשרויות בלקיחת מתנות עניים:

מי שיש לו מאתים זוז – לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני.

היו לו מאתים חסר דינר, אפילו אלף נותנין לו כאחת – הרי זה יטול.

היו ממושכנים לבעל חובו או לכתובת אשתו – הרי זה יטול.

אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו.

ולפיכך בנתינת ארבע מאות זוז לעני הוציא אותו מר עוקבא מעוני – ולפחות ממעמד של היכול לקבל מתנות עניים – וגם אם נניח שקודם לקבלת הסכום היה הוא עני באמת, הרי

לאחר קבלת הצדקה שוב לא היה יכול לקבל צדקה. גם זמן נתינת הכסף – מעלי יומא דכיפורא – דורש התייחסות. התלמוד הירושלמי (פיאה פ"ח ה"ט, כא ע"ב; מהר' האקדמיה, עמ' 113 שו' 2-4) אומר זאת:

אמר ר' חייא בר אדא:

אית הווי סבין ביומינן – מן דהוה יהבין לון מבין ריש שתא לצומא רבא הוון נסבין,

מן בתר כן לא הוון נסבין. אמרי: רשותא גבן.

[היו זקנים בימינו – מה שנתנו להם בין ראש השנה ליום הכיפור היו לוקחים, אחרי כן לא היו לוקחים. אמרו: רשות אצלנו.]

מאמר זה מובא בירושלמי מיד לאחר מאמר של ר' יונה על בן טובים שירד מנכסיו.²⁶ יתכן שמכיוון שבין כסה לעשור היו רבים שרצו לתת צדקה, מחד-גיסא, ומאידך-גיסא ההוצאות לחגים הכבירו על מעוטי היכולת, היה מקובל להקל בתנאים לקבלת צדקה²⁷ – לכן קבלת צדקה בזמן כזה תהיה פחות בולטת ויתאפשר גם לזה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס-ליטול. הסיפור מחייב להתחשב לא רק בכבודו של האדם המסרב לקבל אלא גם ברמת פיניקו, ולא רק פיניקו המובע על ידו בפירוש כבסיפורו של רבא, אלא אפילו זה הנלמד מהסתכלות של הנותן. גם לסיפור זה מקבילה בירושלמי שם (מהר' האקדמיה, שו' 40-37):

אבא בר בא יהב לשמואל בריה פריטין דפלג למיסכיניא [=נתן לשמואל בנו כסף לחלק לעניים].

נפק ואשכח חד מסכן אכל קופד ושתי חמר [=יצא ומצא עני אחד אוכל בשו ושותה יין].

עאל ואמר קומי אבי [=נכנס ואמר לאביו].

אמר ליה: הב יחיר, דנפשיה מדתיה [=תן לו יותר, שנפשו מרתו].

פרטי הסיפורים דומים מאד, יתכן שהעורך בבבלי עיבד את הסיפור המופיע בירושלמי (או סיפור הדומה לו) לסיפור על מר עוקבא, שוב כדי ליצור זוג סיפורים.

²⁶ "כיצד היה ר' יונה עושה? כשהיה רואה בן טובים שירד מנכסיו, היה אומר לו: 'בני, בשביל ששמעתי שנפלה לך ירושה ממקום אחר טול ואת פורע'. מן דהוה נסב ליה, אמר ליה: 'מתנה'."

²⁷ ראו גם דוד אסף (קרונה), "בואו ונחזיק טובה לרמאים" – על עיצובם של סיפורי צדקה בעולמם של חז"ל, עיטורים – פרקי עין והגות לכבוד ר' משה קרונה נ"י, בעריכת מ' אישון, ירושלים תשמ"ו, עמ' 259 הע' 25.

ב

בשלב זה מביא הבבלי בכתובות חוליית קישור:

ר' אבא הוה צייר זוזי בסודריה ושדי להו לאחוריה וממצי נפשיה ביני עניי ומצלי עיניה מרמאי.

[ר' אבא היה צר מעות בסודרו, והיה משליך את הצרור לאחוריו וממצי עצמו בין העניים, ומטה עינו לצדיק מהרמאים.]

הגמרא מספרת לנו על הנהגתו של ר' אבא בחלוקת צדקה,²⁸ וכמו מר עוקבא גם הוא נתן צדקה בסתר, אך כאן מתוסף מימד שטרם פגשנו: ההתמודדות עם הרמאים,²⁹ שמקשרת אותנו לסיפור השביעי, כדלהלן:

[ז] ר' חנינא, הוה איכא ההוא ענייא בשבכותיה דהוה רגיל לשדורי ליה ארבע זוזי כל מעלי שבתא.

יומא חד שדרינהו ניהליה בידא דביתהו.

אתאי, אמרה ליה: לא צריך.

אמר לה: מאי חזית?

שמעי דקאמרי: במה אתה סועד, בטלי כסף או בטלי זהב?

אמר: היינו דר' אלעזר – דאמר ר' אלעזר: בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאילמלי הן היינו חוטאים בכל יום, שנאמר "וקרא עליך אל ה' והיה כן חטא" (דברים טו ט).

דחניי חייא בר רב מדפתי: ר' יהושע בן קרחה אומר, כל המעלים עיניו מצדקה כאילו עובד עבודה זרה,

דכתיב הכא "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת" כו' (שם),

28 הנהגה זו לא תחשב לסיפור נוסף בשרשרת הסיפורים – בכל הסיפורים מסופר על מקרה חד-פעמי לעומת הנהגת ר' אבא שהייתה קבועה.

29 "ומצלי עיניה – ומטה עינו כלפי אחוריו, לראות שלא יבא רמאי ויתירה, שעושה עצמו עני, והעניים באים ומתירים אותם" (רש"י על-אתר, ד"ה ומצלי עיניה).

ראוי להעיר שהרמב"ם פירש את הנהגתו של ר' אבא בלשון שונה: "פחות מזה שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן, כגון גדולי החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהם ומפשילין לאחוריהן, ובאין העניים ונוטלין, כדי שלא יהיה להן בושה" (הלכות מתנות עניים, פ"י ה"י).

ביאליק ורבינצקי הושפעו ככל הנראה מדבריו של הרמב"ם ולכן תרגמו כך: "ר' אבא היה כורך מעות בסודרו ומפשילו לאחוריו, וממצי עצמו לעניים, ומעלים עינו מן הרמאים" (ח"נ ביאליק ו"ח רבינצקי, ספר האגדה, תל-אביב תש"ח, עמ' תקכה, ס"י שו).

וכתיב התם "יצאו אנשים בני בליעל" וגו' (שם יג יד),

מה להלן עבודה זרה אף כאן עבודה זרה.

[ר' חנינא, היה אותו עני, שהיה רגיל לשלוח לו ארבעה זוזים כל ערב שבת,

יום אחד שלח אותם ביד אשתו, חזרה ואמרה לו לא צריך.

אמר לה: מה ראית? אמרה לו: שמעתי שאומרים לו "במה אתה סועד בכלי כסף

או בכלי זהב?"³⁰

אמר: זהו שאמר ר' אלעזר...³¹

מבחינת סגנונו מקביל הסיפור לזוג הקודם, אך לעומת הסיפורים הקודמים, שמגמתם הברורה היתה לתמוך בעמדת העני ולהיענות בחיוב לכל צרכיו, הרי הסיפור השביעי מעמת אותנו עם הרמאים. לפנינו ביקורת על הרמאים, בדומה לתוכן הברייתא המובאת מיד בגמרא:

ת"ד: המסמא את עינו, והמצבא את כריסו, והמעבה את שוקו – אינו נפטר מן העולם עד שיבוא לידי כן.³²

ניתן לומר כי שלושת זוגות הסיפורים יוצרים עומס בלתי נסבל על הלומד. הם מעבירים מסר חד-משמעי האומר כי על האדם לעשות כל שבידו כדי להיענות לצרכיו ובקשותיו של העני, והאדם הממוצע, שאינו נוהג כך תמיד, עלול לראות את עצמו כרשע. כדי לרכך מסר זה בא הסיפור האחרון: הוא אינו מפחית את החיוב אבל מאפשר מילוט מוסרי. גם לסיפור זה מקבילה בירושלמי הנזכר (מהד' האקדמיה, שו' 27-31):

שמואל ערק מן אביו, אזל וקם ליה בין תרין צריפין דמיסכנין.

שמע קלהון אמרין: בהדין אגנטיין אנן אכלין יומא דין, בארגנטורין [דהבא, בארגנטורין] כספא.

אעל ואמר קומי אבוי.

אמר ליה: צריכין אנו להחזיק טובה לרמאין שבהם.

[שמואל ברח מאביו, הלך ועמד בין שני צריפים של עניים.

שמע קולם שאומרים: באילו כלים אנו סועדים היום, בכלי כסף או בכלי זהב?

נכנס ואמר לפני אביו.

אמר לו: צריכין אנו להחזיק טובה לרמאים שבהם.³³

30 ככל הנראה צלחת של כסף או של זהב – ראה ש"י פרידמן, השוכר את האומנין, הפירושים, ירושלים תשנ"א, עמ' 151.

31 ראו אסף (לעיל, הע' 27), עמ' 251-250.

32 למקבילה בתוספתא פאה פ"ד הי"ד, עמ' 59, ראו להלן בנספח ב'.

33 ראו אסף (לעיל, הע' 27), עמ' 249-250.

מיד לאחר סיפור זה מביא הירושלמי סיפור נוסף העוסק ברמאי (שם, שו' 31-37):

דלמא.

רבי יוחנן ור' שמעון בן לקיש עלון מיסחי בהדין דימוסין דטיבריא.

פגע בון חד מסכן, אמר לון: זכין בי.

אמרו ליה: מי חזרון.

מי חזרון אשכחניה מית.

אמרו: הואיל ולא זכין ביה בחיור, ניטפל ביה במיתותיה.

כד מיטפלון ביה אשכחון כיס דיגריא תלוי ביה,

אמרו: הרא דאמר ר' אבהו אמר ר' לעזר, צריכין אנו להחזיק טובה לרמאין שבהן,

שאיולול הרמאין שבהן היה אחד מהן תובע צדקה מן האדם ולא נותן לו מיד,

היה נענש.

[ר' יוחנן וריש לקיש ירדו לרחוק במרחצאות של טבריה, פגע בהם עני אחד, אמר

להם זכו בי. אמרו לו כשנחזור. כשחזרו מצאוהו מת. אמרו הואיל ולא זכינו בו

בחיור ניטפל בו במותו. כשטפלו בו מצאו כיס דיגריא תלוי בו. וכו']

העורך הכבלי בחר להביא בסוגייתנו מקבילה לסיפור הראשון מבין השניים.

ג

עדיין יש להתמודד עם הרמאי שבסיפורנו השביעי, ועתה מביאה הגמרא את הדיון הבא:

תנן התם: אין מחייבין אותו למכור ביתו ואת כלי תשמישו (פאה פ"ח מ"ח).

ולא? ! והתניא: היה משתמש בכלי זהב – ישתמש בכלי כסף; בכלי כסף –

ישתמש בכלי נחשת.

אמר רב זביד: לא קשיא – הא במטה ושולחן, הא בכוסות וקערות.

מאי שנא כוסות וקערות דלא?

[ד] אמר: מאיסי לי; מטה ושולחן נמי נימא דלא מקבלי עילואי.

אמר רבא בריה דרבה: במחרישה דכספא.

רב פפא אמר: לא קשיא – כאן קודם שיבוא לידי גיבוי, כאן לאחר שיבוא לידי

גיבוי.

[שנינו שם...]

מה נשתנה בכוסות וקערות שלא?

משום שאומר מאוסים עלי; מטה ושולחן גם כן יאמר לא מקובלים עלי!

אמר רבא, בנו בנו של רבה: במגרדה של כסף.]

מקור המשנה והברייתא שהובאו לעיל הם במסכת פאה,³⁴ ותופעה מוכרת היא שמכיוון שיש מסכתות שאין להן תלמוד בבלי, מנצל הבבלי הזדמנויות הנקרות בדרך ומביא דיונים אמוראיים בענייניהן. זהו ההסבר הראשוני שניתן לתת להופעת הדיון בסוגייתנו, אך ניתן גם לראות היגיון מהותי יותר. בסיפור השביעי הוצג העני כרמאי, וזאת מפני ששאלו אותו אם רצונו לסעוד בכלי כסף או בכלי זהב³⁵ – לכן מביא העורך מיד את הדיון הנזכר כדי לברר אם באמת ניתן לחרוץ את דינו של העני בסיפור השביעי לחובה. לפי תירוצו של רב זביד אכן היה על עני זה להוריד את רמת חייו בכלים שהוא משתמש בהם, והמשך שימושו בצלחות של כסף או של זהב מעיד כי אינו ראוי לקבל צדקה. אך תירוצו זה נדחה בסוגייתנו, ולפי שני התירוצים המתקבלים אין דרישה מהעני למכור את כלי תשמישו היקרים. אם כך, בהחלט יתכן שהעני בסיפור השביעי אינו רמאי כלל וכלל, אלא עשיר שירד מנכסיו אך מחזיק עדיין בכלי תשמישו היקרים. חיזוק להנחה שעורך הסוגיה מבקש למצוא זכות לעני אפשר למצוא מתוך השוואה לדיון דומה המופיע בירושלמי פאה (פ"ח ה"ח, כא ע"א, מהד' האקדמיה עמ' 112 שו' 5-9):

תני: משתמש בכלי זהב – נותנין לו כלי כסף; כלי כסף – נותנין לו כלי נחושת;

כלי נחושת – נותנין לו כלי זכוכית.

אמר ר' מנא: כלי כסף וכלי זכוכית בגופיהן.

והתני: היה משתמש בכלי מילת נותנין לו כלי מילת.

כאן בגופו וכאן בשאינו גופו.

התשובה הניתנת בירושלמי ליישוב הסתירה מקבילה לתשובת רב זביד. דיון זה מופיע מיד לאחר הבאת סיפורו של הלל, ומטרתו לברר עד כמה צריך לתת לעני. לעומת הירושלמי, בחר הבבלי להביא את הדיון בסוף הסוגיה בצמוד לדיון ברמאים, ולדחות את תירוצו של רב זביד.

ד

הרי לפנינו סוגיה ערוכה היטב מהמסד ועד לטפחות, שמגמתה ברורה: כבוד העני חשוב מאד ועל חשיבות זו להתבטא הן במישור ההתנהגותי והן במישור הכספי. מבחינת מבנה הסוגיה יש פתיחה בקביעה הלכתית בעלת מגמה של הגבלת המחויבות לעני ולאחריה

34 פאה פ"ח מ"ח ותוספתא שם פ"ד ה"א, עמ' 58: "היה משתמש בכלי זהב – מוכר ומשתמש בכלי כסף; בכלי כסף – מוכר ומשתמש בכלי נחושת; בכלי נחושת – מוכר ומשתמש בכלי זכוכית".

35 המונחים "טלי כסף" ו"טלי זהב" מופיעים גם במסכת בבא מציעא ע"ב, וכלל הנראה מקורם כאן, במסכת כתובות – ראו פרידמן (לעיל, הע' 30), עמ' 150-151.

שבעה סיפורים וקובץ ברייתות (המשולבים-המסורגים אלו באלו) שמגמתם הפוכה: שישה סיפורים במבנה של שלושה זוגות, כשכל זוג מטפל בהיבט מסוים של כבוד העני, ולבסוף סיפור שביעי החורג מהמגמה הכללית. הסיפורים מלווים בברייתות ואמירות המהוות חוליות קישור ביניהם.

מבנה של סוגיות, שמספר מסוים משמש בהן מפתח, מוכר זה מכבר;³⁶ בספר "נשים ונשיות בסיפורי התלמוד"³⁷ מנתחת שולמית ולר קובצי סיפורים כדי לעמוד על תפיסות ועמדות המבוטאות בעקיפין באמצעות עריכתם, ובפרק ד'³⁸ היא עוסקת בקובץ שמבנה עריכתו דומה מאד לזה המוצג כאן. ולר כתבה גם על ארבעה עשר סיפורים במסכת עירובין שניתן לחלקם לשתי קבוצות של שבעה סיפורים ובכל קבוצה שלושה זוגות וסיפור בודד החורג מהמגמה הכללית.³⁹ תשומת לב למבנים מסוג זה תאפשר אולי לאפיינם בצורה טובה יותר.⁴⁰

נספח א: נוסח הסוגיא על פי כ"י סנט-פטרבורג, פירקוביץ I 187,
בהשלמות הקיצורים ותיקוני נוסח בודדים

משנה (כתובות פ"ו מ"ה, עפ"י כ"י קויפמן):

המשיא את בתו סתם – לא יפחות לה מחמישים זוז.

פסק להכניסה ערומה – לא יאמר הבעל: "כשתבוא לביתי אכסה בכסותי",
אלא מכסה ועודה בבית אביה.

וכן המשיאין את היתומה – לא יפחתו לה מחמישים זוז;

ואם יש בכיס – מפרנסין אותה לפי כבודה.

מת': המשיא את בתו סתם.

אמר אביי: חמשיין זוזי פשיטי.

ממאי? מדקתני: אם יש בכיס – מפרנסין אותה לפי כבודה;

ואמרין: מאי כיס? אמר רחבה: ארנקי של צדקה.

ואי סלקא דעתין חמשיין זוזי ממש, אם יש בכיס כמה יהבינן לה?

אלא שמע מינה חמשיין זוזי פשיטי.

[1] תנו רבנן: יתום ויתומה שבאו להתפרנס – מפרנסין את היתומה ואחר כך
מפרנסין את היתום,

שהאיש דרכו לחזור⁴¹ ואין האשה דרכה לחזור.

[2] ת"ר: יתום ויתומה שבאו להנשאת – משיאין את היתומה ואחר כך משיאין
את היתום,

מפני שבושתה של אשה מרובה משל איש.

[3] ת"ר: יתום שבא לישא – שוכרין לו בית, ומציעין לו מיטה וכל כלי תשמישו,
ואחר כך משיאין לו אשה,

שנאמר "די מחסורו אשר יחסר לו" (דברים טו ח) – זה בית,

"מחסורו אשר יחסר לו" – זה מיטה ושולחן,

"לו" – זו אשה; וכן הוא אומר "אעשה לו עזר כנגדו" (בראשית ב יח).

[4] ת"ר: "די מחסורו" (דברים שם) – אתה מצווה לפרנסו ואי אתה מצווה
לעושרו;

41 "לחזור": בכ"י וטיקן 113 ובדפוס וילנה: "לחזור על הפתחים" – ראו בדק"ס.

36 ראו לדוגמה ש"י פרידמן, "מבנה ספרותי בסוגיות הבבלי", דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ירושלים תשל"ז, עמ' 401.

37 שולמית ולר, נשים ונשיות בסיפורי התלמוד, תל-אביב 1993.

38 עמ' 56-80.

39 ראו גם שולמית ולר, "מגמות בעריכת ספרותיות של סוגיה תלמודית – סוגיות עירובין דף נ"ג, ע"ב-ג"ד, ע"א – אוסף ערוך של שיחות חולין", דפים למחקר בספרות 14-15 (תשס"ו), עמ' 39-11.

40 ראו גם נועם זוהר, בסדר היצירה של ספרות חז"ל – העריכה כמפתח למשמעות, ירושלים תשס"ז.

"אשר יחסר לו" (שם) – אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.
 [א] אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו;
 פעם אחת לא מצא לו עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו ג' מלין.

[5] ת"ר:

[ב] מעשה באנשי גליל העליון שלקחו לעני אחד מציפורי ליטרא בשר בכל יום.
 ליטרא בשר – מאי רבותיה?
 אמר רב הונא: ליטרא מוח של עופות.
 ואיבעית אימא: בליטרא מעות בשר.
 רב אשי אמר: התם כפר קטן הוה, וכל יומא הוו מפסדי חיותא אמטולתיה.

[ג] ההוא דאתא לקמיה דר' נחמיה, אמר לו: במה אתה סועד?

אמר לו: בבשר שמן ויין ישן.

רצונך ש[ת]גלגל עמי בעדשים?

גילגל עמו בעדשים, ומת.

אמרו: אי לזה שהרגו נחמיה.

אדרבה, אי לו לנחמיה שהרגו לזה מיבעי ליה!

אלא איהו הוא דלא איבעי ליה לפנוקי נפשיה כולי האי.

[4] ההוא דאתא לקמיה דרבא, אמר לו: במה אתה סועד?

אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין ישן.

ולא חיישת לדוחקא דציבורא?!

אמר ליה: אטו מדידהו קא אכילנא, מדרחמנא קאכילנא;

דתנינא: "עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אוכלם בעתו" (תהלים קמה

טו), מלמד שכל אחד ואחד נותן לו הקב"ה כדי פרנסתו בעתו.

אדכי אתאי אחתיה דרבא, דלא הוה חזיא ליה תריסר שני, ואתיאי ליה תרנגולת

פטומה ויין ישן.

אמר: מאי דקמא.

אמר ליה: נענית לך, קום אכול.

[6] ת"ר:

אין לו ואינו רוצה להתפרנס – נותנין לו לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה, דברי ר' מאיר.

וחכמים אומרים: נותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונותנין לו לשום הלואה.

לשום מתנה – הא לא שקיל.

אמר רבא: לפתוח לו שום מתנה.

יש לו ואינו רוצה להתפרנס – נותנין לו לשום מתנה וחוזרין לו לשום הלואה

וחוזרין ונפרעין ממנו.

חוזרין ונפרעין ממנו, תו לא שקיל.

אמר רב פפא: נפרעין ממנו לאחר מיתה.

ר' שמעון אומר: יש לו ואינו רוצה להתפרנס – אין נוקקין לו;

אין לו ואינו רוצה להתפרנס – נוקקין לו; אין לו ואינו רוצה להתפרנס –

אומרים לו: הבא משכון וטול, כדי שתזוח דעתו עליו.

[7] ת"ר: "העבט" (דברים טו ח) – זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס,

שנותנין לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה.

"תעביטנו" (שם) – זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס,

שנותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין ממנו לאחר מיתה, דברי ר' יהודה.

וחכמים אומרים: יש לו ואינו רוצה להתפרנס – אין נוקקין לו;

אלא מה אני מקיים "תעביטנו"? דיברה תורה כלשון בני אדם.

[ה] מר עוקבא הוה איכא ההוא ענייא בשיבכותיה

דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי בצינורא דדשא.

יומא חד אמר: אזיל ואיחזי מאן קא עביד בי האי טיבכתא.

ההוא יומא נגהא ליה למר עוקבא בבי מדרשא. אמר מאן דמי עלי כגופי, איתתי.

אתאי דביתהו בהדיה.

כיון דחזייה דקא מצלי ליה לדשא, נפק בתרייהו.

רהוט מקמיה.

עול בההוא אתונא דהוה גריפא נורא הוא.

הוה קא מקליין כרעיה דמר עוקבא.

אמרה ליה דביתהו: שקול כרעך אותיב אכרעאי.

חלש דעתיה.

אמרה לו: אנא שכיחנא בגו ביתא ומקרבא הנאתי.

למה הוא למיעבד כולי האי?

דאמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב, ואמרי לה אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא, ואמרי לה אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן אש ואל ילבין פני חבריו ברבים.⁴²

[ו] ותו, הוה איכא ההוא ענייא דהוה רגיל לשדר ליה ארבע מאה זוזי כל מעלי יומא דכיפורי.

יומא חד שדרינהו ניהליה ביד בריה.

הדר ואתא, אמר ליה: לא צריך.

אמר ליה: מאי חזית?

אמר ליה: חזאי דקא מזלפי קמיה יין ישן.

אמר: ומי מפנק כולי האי? עייפינהו ושדרינהו ניהליה.

כי הוה קא ניתא נפשיה, אמר להו: אייתו לי חושבנא דצדקה ואיחזי כמה צדקה עב[ו]דנא.

אשכח דכתיב בהו שבעה אלפי דינרי קיסרייני.

אמר: זוודין קלילא ואורחא רחיקתא. קם וביזבו לפלגא דניכסיה.

והיכי עביד הכי, והאמר ר' אילעא: באושה התקינו: המבזבז – אל יבזבו יותר מחומש.

הני מילי מחיים, שמא ירד מנכסיו ויצטרך לבריות, אבל לאחר מיתה לית לן בה. ר' אבא הוה צייר זוזי בסודריה ושדי להו לאחוריה וממצי נפשיה ביני עניי ומצלי עיניה מרמאי.

[ז] ר' חנינא, הוה איכא ההוא ענייא בשבכותיה דהוה רגיל לשדורי ליה ארבע זוזי כל מעלי שבתא.

יומא חד שדרינהו ניהליה בידא דביתוהו.

אתאי, אמרה ליה: לא צריך.

אמר לה: מאי חזית?

שמעי דקאמרי: במה אתה סועד, בטלי כסף או בטלי זהב?

אמר: היינו דר' אלעזר; דאמר ר' אלעזר: בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאילמלי הן היינו חוטאים בכל יום, שנאמר "וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא" (דברים טו ט).

דתני חייא בר רב מדפתי, ר' יהושע בן קרחה אומר:

כל המעלים עיניו מצדקה כאילו עובד עבודה זרה,

דכתיב הכא "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת" כו' (שם),

וכתיב התם "יצאו אנשים בני בליעל" וגו' (שם יג יד),

מה להלן עבודה זרה, אף כאן עבודה זרה.

[8] ת"ר: המסמא את עינו, והמצבא את כריסו, והמעבה את שוקו – אינו נפטר מן העולם עד שיבוא לידי כן.

תנן התם: אין מחייבין אותו למכור ביתו ואת כלי תשמישו (פאה פ"ח מ"ח). ולא? והתניא: היה משתמש בכלי זהב – ישתמש בכלי כסף, בכלי כסף – ישתמש בכלי נחשת.

אמר רב זביד: לא קשיא; הא במטה ושולחן, הא בכוסות וקערות.

מאי שנא כוסות וקערות דלא? [ד]אמר: מאיסי לי; מטה ושולחן נמי נימא דלא מקבלי עילואי.

אמר רבא בריה דרבה: במחרישה דכספא.

רב פפא אמר: לא קשיא; כאן קודם שיבוא לידי גיבוי, כאן לאחר שיבוא לידי גיבוי.

42 בגמרא יש המשך (ככל הנראה העברה ממקום אחר, ראו לעיל בהערות 21-22): "מנלן? מתמר, דכתיב 'היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה' כו' (בראשית לח כה)".

נספח ב: טבלת השוואה של הברייתות בסוגיה בבבלי לעומת מקבילותיהן בספרות התנאים

בבלי כתובות סז ע"א-ע"ב	תוספתא כתובות פ"ו ה"ח, עמ' 77-78
[1] תנו רבנן: יתום ויתומה שבאו להתפרנס – מפרנסין את היתומה ואחר כך מפרנסין את היתום, שהאיש דרכו לחזור ואין האשה דרכה לחזור.	יתום ויתומה שמבקשין להתפרנס – מפרנסין את היתומה תחלה ואחר כך מפרנסין את היתום, מפני שהיתום יכול לחזור מכל מקום ואין היתומה יכולה לחזור מכל מקום.
[2] ת"ר: יתום ויתומה שבאו להנשאת – משיאין את היתומה ואחר כך משיאין את היתום, מפני שבשותה של אשה מרובה משל איש.	יתום ויתומה שמבקשין לישא – משיאין את היתומה תחלה ואחר כך משיאין את היתום, מפני שבשותה של אשה יותר מן האיש.
[3] ת"ר: יתום שבא לישא – שוכרין לו בית, ומציעין לו מיטה וכל כלי תשמישו, ואחר כך משיאין לו אשה, שנאמר "די מחסורו אשר יחסר לו" – זה בית, "מחסורו אשר יחסר לו" – זה מיטה ושולחן, "לו" – זו אשה; וכן הוא אומר "אעשה לו עזר כנגדו".	יתום שמבקש לישא – שוכרין לו בית, ומציעין לו מיטה, ואחר כך משיאין לו אשה, שנ' "די מחסורו אשר יחסר לו", אפי' עבד אפי' סוס, "לו" – זו אשה, שנ' להלן "אעשה לו עזר כנגדו", מה "לו" אמור להלן זו אשה, אף "לו" אמור כן אשה.
[4] ת"ר: "די מחסורו" – אתה מצווה לפרנסו ואי אתה מצווה לעושרו; "אשר יחסר לו" – אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. [א] אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא לו עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו ג' מלין.	ספרי דברים פ"ס קטז, עמ' 175 "די מחסורו", אין אתה מצווה לעושרו. ⁴³ ותוספתא פאה פ"ד ה"י, עמ' 58: "אשר יחסר לו" – אפי' עבד אפי' סוס, "לו" – זו אשה, שנ' "אעשה לו עזר כנגדו". מעשה בהלל הזקן שלקח לעני אחד בן טובים סוס שהיה מתעמל בו ועבד שהיה משמשו.
[5] ת"ר: מעשה באנשי גליל העליין שלקחו לעני אחד מציפורי ליטרא בשר בכל יום.	שוב מעשה באנשי הגליל שהיו מעליין לזקן אחד ליטרא בשר בציפורי ⁴⁴ בכל יום.

⁴³ המשך הספרי שם: "אשר יחסר לו" – אפילו סוס ואפילו עבד. מעשה בהלל הזקן שנתן לעני בן טובים אחד סוס שהיה מתעמל בו ועבד שהיה משמשו. שוב מעשה בגליל העליין שהיו מעלים לאורח ליטרא בשר של ציפורי בכל יום. "לו", זו אשה, כענין שנאמר "אעשה לו עזר".

⁴⁴ כלומר, במשקל ציפורי, ראו תוספתא כפשוטה פאה, עמ' 185, "ה ליטרא בשר".

בבלי כתובות סז ע"א-ע"ב	תוספתא שם ה"ב וה"ג, עמ' 58-59
[6] ת"ר: אין לו ואינו רוצה להתפרנס – נותנין לו לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה, דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים: נותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונותנין לו לשום הלואה. יש לו ואינו רוצה להתפרנס – נותנין לו לשום מתנה וחוזרין לו לשום הלואה וחוזרין ונפרעין ממנו. ר' שמעון אומר: יש לו ואינו רוצה להתפרנס – אין נזקקין לו; אין לו ואינו רוצה להתפרנס – נזקקין לו; אין לו ואינו רוצה להתפרנס – אומרים לו: הבא משכון וטול, כדי שתזוה דעתו עליו.	האומר איני מתפרנס משל אחרים – שוקדין עליו ומפרנסין אותו ונותנין לו לשום מלוה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה, דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים: נותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונותנין לו לשום מלוה. ר' שמעון אומר וכו' (ראה להלן). האומר איני מתפרנס משל עצמי – שוקדין עליו ומפרנסין אותו, נותנין לו לשם מתנה וחוזרין ונותנין לו לשם מלוה. (המשך הלכה י"ב, ראו לעיל) ר' שמעון אומר: אומרים לו: הבא משכון, כדי לגוס את דעתו. ספרי דברים, שם (וראו תוספתא לעיל)
[7] ת"ר: "העבט" – [א] זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנין לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה. "תעביטנו" – [ב] זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין ממנו לאחר מיתה, דברי ר' יהודה. וחכמים אומרים: יש לו ואינו רוצה להתפרנס – אין נזקקין לו; אלא מה אני מקיים "תעביטנו"? דיברה תורה כלשון בני אדם.	"העבט תעביטנו" – נותנים לו וחוזרים וממשכנים אותו, דברי רבי יהודה. וחכמים אומרים: אומרים לו: הבא משכון, כדי להגיס את דעתו.
[8] ת"ר: המסמא את עינו, והמצבא את כריסו, והמעבה את שוקו – אין נפטר מן העולם עד שיבוא לידי כן. ⁴⁵	תוספתא שם ה"ד: המסמא את עינו והמצבא את כריסו והמעבה את שוקו – אין נפטר מן העולם עד שיהא לו כן.

⁴⁵ ברפוס נוספו המילים "המקבל צדקה ואין צריך לכך – סופו אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כן".
וראו פאה פ"ח מ"ט: "וכל מי שאינו צריך ליטול ונטול – אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות".